

Dilbar SHUKUROVA,
CHDPU Maxsus pedagogika kafedrası tayanch doktoranti
E-mail: dilbarmatkasimova@mail.com

Pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent F.Qodirova taqrizi asosida

INKLYUZIV TA'LIM SAMARADORLIGINI BAHOLASH MEZONLARI

Аннотация

Ushbu maqola mazmunida inklyuziv ta'lim samaradorligini baholashning mezonlari, alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan o'quvchilarning akademik faoligini aniqlash natijalari, tahlili va ular yuzasidan samarali taklif va tavsiyalar ishlab chiqish yo'llari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Inklyuziv, akademik, mezon, baho, model, tavsiya, taklif, maktab, o'quvchi, kadr.

КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В содержании данной статьи описаны критерии оценки эффективности инклюзивного образования, результаты определения учебной активности обучающихся с особыми образовательными потребностями, их анализ, а также пути разработки эффективных предложений и рекомендаций.

Ключевые слова: Инклюзивный, академический, критерий, оценка, модель, рекомендация, предложение, школа, ученик, персонал.

EFFECTIVENESS ASSESSMENT CRITERIA OF INCLUSIVE EDUCATION

Annotation

The content of this article describes the criteria for evaluating the effectiveness of inclusive education, the results of determining the academic activity of students with special educational needs, their analysis, and ways to develop effective suggestions and recommendations.

Key words: Inclusive, academic, criterion, assessment, model, recommendation, proposal, school, student, personnel.

Kirish. Jahon ta'lim tizimida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning samarali mexanizmlari, korreksion pedagogik strategiyalari, innovatsion texnologiyalari amaliyotga keng tadbiiq etilgan. Natijada ta'lim oluvchining akademik ijtimoiy ehtiyojlarini tezkor diagnostika qilish orqali sifatli ta'lim bilan taminlashning modernizatsiyalashgan tizimini yuqori sifatda modellashtirish imkoniyati kengaydi. Natijada rivojlanishda muommosi bo'lgan bolalarning kompleks ya'ni akademik, aqliy, ruhiy, jismoniy, ijtimoiy ehtiyojlarini tezkor diagnostika qilish mos sifatli ta'lim bilan qamrab olishning modelashtirish imkoniyati kengaydi. Davlatimiz Konstitutsiyasining bir qancha moddalarida nogironlikka mansub bolalar ta'limiga dahldor me'yorlar belgilab berilgan. Jumladan. 26-moddada "Insonning sha'ni va qadr-qimmatı daxlsizdir. Hech narsa ularni kamsitish uchun asos bo'lishi mumkin emas"-deyilgan bo'lsa, 50-moddada: "Har kim ta'lim olish huquqiga ega. Davlat uzluksiz ta'lim tizimi, uning har xil turlari va shakllari, davlat va nodavlat ta'lim tashkilotlari rivojlanishini ta'minlaydi"[1]. Davlat maktabgacha ta'lim va tarbiyani rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratadi. Davlat bepul umumiy o'rta ta'lim va boshlang'ich professional ta'lim olishni kafolatlaydi. Umumiy o'rta ta'lim majburiydir. Maktabgacha ta'lim va tarbiya, umumiy o'rta ta'lim davlat nazoratidadir. Ta'lim tashkilotlarida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim va tarbiya ta'minlanadi" deb ta'kidlangan [2].

Ma'lumki, sog'lom bolalar xamda imkoniyati cheklangan sog'lom bolalarni o'qitishga oid ma'lumotlar tarixiy manbalarda mavjud bo'lib, ular bugungi kunda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar uchun metodologik asos bo'lib hisoblanmoqda. Ibn Sino "Tib qonunlari" asarida bolalarga individual tarzda, alohida ta'lim berishdan ko'ra jamoa ichida ta'lim berishni afzal deb biladi va uning ustunlik jihatlari haqida quyidagicha yozadi: "O'quvchilar o'qish va tarbiya davomida ilgama chanqoqlik sezadilar. O'z bilimlari bilan g'ururlanadilar, bir-birlarining bilimlariga havas qiladilar. G'urur va o'ziga e'tibor tarbiyalanuvchilarni bir-birlaridan orqada qolmaslikka undaydi. O'quvchilar birga bo'lganda, doim bir-birlari bilan gaplashadilar va bu bilan o'z xotiralari va nutqlarini rivojlantiradilar"[5].

Qomusiy olim Abu Nasr Forobiy ta'lim va tarbiyaga quyidagicha ta'rif bergan: "Ta'lim, - degan so'z xalqlar va shaharliklar o'rtasida nazariy fazilatni birlashtirish, tarbiya esa shu xalqlar o'rtasidagi tug'ma fazilat va amaliy kasb-hunar fazilatlarini birlashtirish degan so'zdir. Ta'lim faqat so'z va o'rgatish bilan bo'ladi. Tarbiya esa, amaliy ish tajriba bilan, ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalardan iborat bo'lgan ish-harakat, kasb

hunarga berilgan bo'lishni, o'rganishidir" deb ta'rif bergan[3]. Mazkur fikrlar maxsus pedagogikaga ham taalluqlidir. Chunki alohida ehtiyojli bolalar uchun ham ta'lim muhim omil, tarbiya esa ijtimoiylashish shartidir. Ular sog'lom insonlar orasida samarali uyg'unlashuviga erishish ta'lim-tarbiyasiz amalga oshmaydi. Ta'lim-tarbiya jarayoni esa mazkur bolalarning individual hususitiga ko'ra o'ziga xosdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jahon miqiyosida inklyuziv ta'limni joriy etish hamda alohida ta'lim ehtiyojlari bor o'quvchilarga sifatli ta'lim berish masalasi ustuvor sanalib kelinmoqda. Bu borada MDX davlatlari olimlari tomonidan bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lib ulardan O.Korshunova inklyuziv ta'lim tushunchasini tadqiqot ishlarida yoritib beradi. U tomondan inklyuziv ta'lim tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Ta'limga yanada moslashuvchan yondashuv bo'lib, har bir o'quvchining bir-biridan farq qilishi bilan bog'liq to'siqlarni bartaraf etadigan va o'quvchidagi potensial imkoniyatlarni o'z-o'zini anglashi uchun foydalanishga imkoniyat yaratadigan jarayondir"[4]. I.Xafizulina o'zining kadrlar tayyorlash jarayonida o'qituvchilarning inklyuziv kompetentligini shakllantirishga bag'ishlangan ilmiy ishida inklyuziv kompetentlikning motivatsion, kognitiv, refleksiv va operatsion komponentlari ajratib berilgan. Mazkur komponentlar doirasida o'qituvchilarda shakllanishi lozim bo'lgan kasbiy malakalar belgilab berilgan[8]. I.Voznyak tomonidan malaka oshirish tizimida o'qituvchilarni inklyuziv ta'limga tayyorlash bo'yicha tajriba-sinov ishlari olib borilgan[7]. T.Tenkachyova o'zining "Inklyuziv ta'lim sharoitida katta maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining grammatik tuzilishini shakllantirish" mavzusida olib borgan izlanishida ta'lim maqsadlariga erishishda pedagog, alohida ehtiyojli bola hamda sog'lom bolalar o'rtasidagi o'zaro faoliyat, muloqot muhitining muhim omil ekanligi asoslab berilgan[6].

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda respublikaning 100 dan maktablarida inklyuziv ta'lim tashkil etilgan bo'lib, ushbu sinflarda sog'lom tengdoshlari bilan birga alohida ta'lim ehtiyojlari bor bolalar ta'lim olib kelishmoqda. Aslida inklyuziv ta'lim amaliyoti joriy etilishidan aval ham amaliyotda u yoki bu turdagi rivojlanish muammosiga ega bo'lgan bolalar sog'lom tengdoshlari bilan bir sinfda o'qib kelayotgan holatlar ham mavjud bo'lgan. Ammo qonun hujjatlari va ta'lim dasturlarida inklyuziv ta'limga alohida urg'u berilmagan.

Biz inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish muammosini ko'tarishimizdan maqsad amaliyotda uchratayotgan bir qancha savollarga javob berishdir. Chunki inklyuziv ta'limga subektlarning yetarlicha tayyor emasligi bois, ularni zarur axborotlar va metodik

vositalar bilan qurollantirishga ehtiyoj kuchaydi. Biz tadqiqot doirasida inklyuziv ta'lim samaradorligini baholashning ta'lim jarayoni hamda o'quvchilar faoliyati hamda subektlar ishtiroki bilan bog'liq mezonlarni shakllantirdik.

Inklyuziv ta'limda subektlarning, xususan, pedagoglar, psixologlar hamda maxsus pedagoglar faoliyatining natijalari aynan alohida ta'lim ehtiyojlari bor bolalardagi dinamik o'zgarishlarda ko'rinishini inobatga olgan holda quyidagi mezonlar inklyuziv ta'lim samaradorligini baholash imkonini beradi deb hisoblaymiz.

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarda o'qish motivatsiyasi darajasi. Bu mezon sog'lom bolalar bilan bir qatorda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarda o'qishga qiziqishi, maktabga kelishga intilishini ko'zda tutadi.

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning muloqotga ochiqligi. Bu mezon bolalarning do'stlarga egaligi, muloqotdan qochmasligi, darslarda uyalmasdan javob berishga qiziqishlarini tahlil qilishni ko'zda tutadi. Odatda eshitishida muammolari bo'lgan bolalar muloqotga kirishishda o'ziga xos nutqiy vositalardan foydalanadilar.

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning fanlardan o'zlashtirish darajalari. Bu mezon inklyuziv ta'limning to'g'ri yo'lga

qo'yilganini, bolalar bilan ishlashning adaptiv mexanizmlari qo'llanilganini baholab beradi.

Tahlil va natijalar. Inklyuziv ta'lim samaradorligini baholovchi bosh mezon sifatida alohida ta'lim ehtiyojlari ega bo'lgan bolalarning akademik-ijtimoiy faolligi tanlab olinganligi haqida yuqorida takidlab o'tildi. Shuning uchun alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning o'qish motivatsiyasi, kommunikativlik darajalari hamda fanlardan o'zlashtirish yuzasidan tajriba sinov ishlari olib borildi. Tajriba-sinov ishlari natijalari asosida amaliyotga biz tomondan taklif etilgan model joriy etildi.

Olingan natijalarga asoslangan holda matematik statistik tahlil qilinib, tajriba yakunidagi holat uchun topilgan natijalardan o'rtacha kvadratik chetlanish, tanlanma dispersiya, variatsiya ko'rsatkichlari, S_{xy} studentning tanlanma mezon, S_{xy} student mezon asosida erkinlik darajasi va ishonchli chetlanishlari topildi. Bular quyidagi jadvalda aks etgan (1-satr - statistik tahlil natijalari ko'rsatkichlari, 2-satr-o'qish motivatsiyasi bo'yicha, 3-satr-kommunikativlik darajalari bo'yicha, 4-satr-fanlardan o'zlashtirish darajalari bo'yicha):

$\bar{X}$	$\bar{Y}$	S_x^2	S_y^2	C_x	C_y	$T_{x,y}$	K	Δ_x	Δ_y
3,03	2,44	0,7091	0,9864	3	4	4,76	212,4	0,15	0,19
3,03	2,44	0,6899	1,0499	3	4	4,13	203,3	0,15	0,19
2,95	2,45	0,7475	1,0075	3	4	4,13	208,3	0,16	0,19

Demak, tajriba yakunida o'qish motivatsiyasi bo'yicha ta'limiy tajriba-sinov guruhidagi o'rtacha o'zlashtirish asoslovchi tajriba-sinov guruhidagiga nisbatan 14,75 foizga, kommunikativlik darajalari bo'yicha ta'limiy tajriba-sinov guruhidagi o'rtacha o'zlashtirish asoslovchi tajriba-sinov guruhidagiga nisbatan 13 foizga,

O'qish motivatsiyasi bo'yicha:

$$\text{Ma'lumki, } \bar{X}=3,03; \bar{Y}=2,44; \Delta_x = 0,15; \Delta_y = 0,19 \text{ ga teng.}$$

Bundan sifat ko'rsatkichlari

$$K_{yco} = \frac{(\bar{X}-\Delta_x)}{(\bar{Y}+\Delta_y)} = \frac{3,03-0,15}{2,44+0,19} = \frac{2,88}{2,63} = 1,1 > 1;$$

$$K_{6no} = (\bar{X} - \Delta_x) - (\bar{Y} - \Delta_y) = (3,03 - 0,15) - (2,44 - 0,19) = 2,88 - 2,25 = 0,63 > 0;$$

Kommunikativlik darajalari bo'yicha:

$$\text{Ma'lumki, } \bar{X}=3,01; \bar{Y}=2,49; \Delta_x = 0,15; \Delta_y = 0,19 \text{ ga teng.}$$

Bundan sifat ko'rsatkichlari:

$$K_{yco} = \frac{(\bar{X}-\Delta_x)}{(\bar{Y}+\Delta_y)} = \frac{3,01-0,15}{2,49+0,19} = \frac{2,86}{2,68} = 1,07 > 1;$$

$$K_{6no} = (\bar{X} - \Delta_x) - (\bar{Y} - \Delta_y) = (3,01 - 0,15) - (2,49 - 0,19) = 2,86 - 2,3 = 0,56 > 0;$$

Fanlardan o'zlashtirish darajalari bo'yicha:

$$\text{Ma'lumki, } \bar{X}=2,95; \bar{Y}=2,45; \Delta_x = 0,16; \Delta_y = 0,19 \text{ ga teng.}$$

Bundan sifat ko'rsatkichlari:

$$K_{yco} = \frac{(\bar{X}-\Delta_x)}{(\bar{Y}+\Delta_y)} = \frac{2,95-0,16}{2,45+0,19} = \frac{2,79}{2,64} = 1,06 > 1;$$

$$K_{6no} = (\bar{X} - \Delta_x) - (\bar{Y} - \Delta_y) = (2,95 - 0,16) - (2,45 - 0,19) = 2,79 - 2,26 = 0,53 > 0;$$

Olingan natijalardan o'qitish samaradorligini baholash mezonidan birinchi katta va bilish darajasini baholash mezonidan katta katta ko'rish mumkin. Bundan ma'lumki, tajriba yakunidagi o'zlashtirish ta'limiy tajriba-sinov guruhidagi o'zlashtirishdan yuqori ekan.

Demak, inklyuziv ta'limga jalb etilgan o'quvchilarning akademik-ijtimoiy faoliyati samaradorlik darajasini aniqlash bo'yicha o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari samarador ekanligi statistik tahlildan ma'lum bo'ldi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot doirasida Inklyuziv ta'lim samaradorligini baholovchi bosh mezon sifatida alohida ta'lim

fanlardan o'zlashtirish darajalari bo'yicha ta'limiy tajriba-sinov guruhidagi o'rtacha o'zlashtirish asoslovchi tajriba-sinov guruhidagiga nisbatan 12,5 foizga oshgan.

Yuqoridagi natijalarga asoslanib tajriba-sinov ishlarining sifat ko'rsatkichlarini hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR

- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
- O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr. O'RQ-637-son <https://lex.uz/docs/5013007>
- Atayeva.N.S., Rasulo'va.F, Salayeva.M, Hasanov.S, Umumiy pedagogika. (Pedagogika tarixi). O'quv qo'llanma. I-kitob.,-T.: Fan va texnologiya, 2012,756 bet-12bet.
- Korshunova O.V. Teoretiko-metodologicheskiye osnovi inklyuzii v obrazovaniy // Nauchno-metodicheskiy elektronniy jurnal «Konsept». – 2016. – T. 8. – S. 16–20. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/56114.htm>
- Musurmonova.O [va boshq.], Umumiy pedagogika. Qism I: darslik -Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020, 376 bet-161bet
- Tenkacheva.T.R Formirovaniye grammaticeskogo stroya rechi u detey starshego doshkolnogo vozrasta v usloviyax inklyuzivnogo obrazovaniya avto. dis.kand.ped. nauk:– Yekaterinburg 2014
- Voznyak.I.V Formirovaniye gotovnosti pedagogov k inklyuzivnomu obrazovaniyu detey v sisteme povisheniya kvalifikatsii avto. dis.kand.ped. nauk:– Belgorod-2017
- Xafizullina N.I. Formirovaniye inklyuzivnoy kompetentnosti budushix uchiteley v protsesse professionalnoy podgotovki: avto. dis.kand.ped. nauk:– Astraxan:2008. 22st.